

ПРАВОРОЗУМІННЯ В УМОВАХ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Право є одним із найбільш важливих і дієвих важелів регулювання суспільних відносин. Однак, слід враховувати, що право є невід'ємною складовою суспільних процесів. Право тісно пов'язане зі станом суспільного розвитку і у зв'язку зі змінами, які відбуваються в суспільстві, потребує відповідного реформування.

Проблема праворозуміння займає одне з центральних місць у сучасній юридичній науці. Проте, феномен «праворозуміння», досліджений недостатньо, немає однозначної відповіді на питання «що означає розуміти право?». Варто відзначити, що ні форма держави, ні рівень розвитку юридичної науки, ні досконалість юридичної практики не здатні на сьогоднішній день стати запорукою вирішення проблеми розуміння права у тій чи іншій державі.

Окремі аспекти загальної теорії праворозуміння досліджували сучасні науковці, зокрема, Д. Андрєєв, В. Бабкін, С. Бобровник, Є. Бурлай, М. Козюбра, М. Костицький, Н. Оніщенко, П. Рабінович, О. Скакун, М. Цвік, Ю. Шемчушенко та ін.

Однак, дискусії починалися вже з визначення. Термін «праворозуміння» не є загальноприйнятим. Праворозуміння у широкому сенсі розглядається як інтелектуальна діяльність компетентних осіб, спрямована на пізнання сутності та змісту права, а також сукупність правових знань, отриманих у результаті такої діяльності [5, с. 194]. Водночас відомий український теоретик права П. Рабінович зазначає недосконалість розгляду праворозуміння через пізнання права. «Твердження, що праворозуміння – це пізнання (розуміння) права, хибує, як видається, на логічне коло: адже перш ніж досліджувати (пізнавати, усвідомлювати) «право», дослідникові якраз і слід попередньо знати (вирішити, констатувати, задекларувати), а що ж являє собою, на його думку, те явище, котре він відображає й позначає терміно-поняттям права. А такі знання, вочевидь, і є нічим іншим, як праворозуміння, принаймні його серцевиною» [3, с. 5].

Доцільно розглянути типи праворозуміння для того, щоб визначити природу правової реальності і співвіднести її з ідеально-типичним уявленням про громадянське суспільство. Серед сучасних наукових концепцій праворозуміння найпопулярнішими є такі: природно-правова, нормативістська (позитивістська) та соціологічна концепція (типи) праворозуміння. Дослідження цих основних типів праворозуміння дозволяє краще усвідомити їх вихідні засади концепції громадянського суспільства.

Почнемо з природно-правової концепції. Вона має тривалу історію. Дана концепція зароджувалась в античності. У працях Платона, Аристотеля, Цицерона та інших античних мислителів природне право розуміється, як право природи. Проте, вважалось, що існують єдині закони світобудови. Саме їх відкривали філософи-правителі і «перетворювали» в людські закони. Звідси й походить теза про правління законів, а не людей, які, на думку І. Козліхіна, можна інтерпретувати як вихідний принцип правової держави [2, с. 10-30].

У середні віки теорія природного права трансформувалась під впливом відповідної картини світу, представленої, в основному, монотеїстичною релігією. Очевидно, що не має нічого спільного з розумінням природного права в античності і середні віки та концепцією громадянського суспільства.

Ситуація в природному праворозумінні принципово змінилася у Новітню епоху. Саме в ці часи складаються обмінні відносини, які стають пануючим соціальним зв'язком епохи. Завдяки цьому відбувається виокремлення особистості. Суть природного права Нового часу, полягає у тому, що його джерелом стало розуміння прав людини. Право і закон розмежовуються, першість віддається природному праву як вираженню справедливості. Закон, що створюється державою (позитивне право), розглядається як форма права, яка покликана відповідати природному праву, яке є змістом закону. За цією концепцією, права людини мають пріоритет перед інтересами держави, з моменту народження людина набуває певних прав, які не повинні відчужуватися державою. Держава, утворене нею позитивне право (закон) мають захищати природні права людини. Однак, право не можна розглядати як винятково природне явище, котре існує незалежно від суспільства, бо право «народжується» в суспільстві і «живе» в ньому: наскільки недосконале суспільство, настільки й недосконале право [4, с. 222].

Природно-правова концепція, що виникла в XVII – XVIII ст.ст. і розвинулась у XX ст., завдяки наголосу на правах людини, як природжених правах, стала підґрунтям для розвитку принципу верховенства права, формулювання міжнародних стандартів прав людини.

Таким чином, можна констатувати, що теорія природного права Нового часу найбільш повно і послідовно відповідає концепції громадянського суспільства.

Друга концепція праворозуміння – позитивістська (нормативістська). Витоки позитивізму слід шукати у філософії позитивізму XIX ст. Представники цієї течії, зокрема І. Бентам та Д. Остін, намагалися покласти край спекулятивним, метафізичним, абстрактним уявленням про право, що витікає з природи людини. За логікою позитивістів, право має досліджуватися через факти і бути представлене як конкретні фундаментальні дані. Проте, факти – це не що інше, як зовнішній прояв досліджуваного явища (права). Домінуюча точка зору в XIX ст. полягала у тому, що реальним, єдиним, надійним, зовнішнім проявом (фактом) права є нормотворча діяльність державних органів. Права людини розглядаються як дарування держави, тобто людина ставиться у пряму залежність від держави та її органів. Такий напрям в юриспруденції В. Зорькін іменує нормативізмом [1, с. 14].

Нормативізм юридичного позитивізму в певному сенсі може бути сумісним з концепцією громадянського суспільства. Відомо, що ознаками права, що відрізняють його від інших соціальних норм, для нормативістів є, по-перше, те, що право створюється державним органом, по-друге, тим самим воно формально визначене, так як представлене у формі нормативно-правового акта або судового прецеденту, по-третє, право забезпечується державним примусом. Саме так трактували право перші позитивісти в юриспруденції – І. Бентам та Д. Остін [2, с. 58-62].

Хоча прихильники цієї концепції здійснили чималий внесок у розробку структури норми права, нормотворчу техніку, юридичну термінологію, їх підхід до співвідношення права і держави був хибним, пропагував виключну залежність людини та її прав від держави, по суті, узаконував можливе і наявне свавілля державної влади щодо людини. Ця концепція є антиподом до принципу верховенства права.

Третій тип праворозуміння представляє соціологія права (соціологічний тип праворозуміння). Слід розрізнити позитивістську соціологію права і діалектичну. Більшість соціологів права належать до першої течії.

Одним з найвпливовіших соціологів права США в XX ст. був Р. Паунд. На його думку, право – це засіб (інструмент) соціального контролю. Його необхідно вивчати з точки зору кореляційного зв'язку з суспільством, тобто як суспільство впливає на право, і як право, у свою чергу, впливає на суспільство. Отже, право сприймається як важливий інструмент соціальних перетворень. Правовий інструменталізм цілком може бути співзвучним ліберальним ідеям, а отже, концепції громадянського суспільства. Соціальна інженерія може служити як ліберальному, так і диктаторському, і навіть тоталітарному режиму. З іншого боку, право як засіб соціального контролю, який не обмежується лише заборонами, навряд чи може прямо співвідноситись з ліберальною концепцією свободи.

Однак, позитивістська соціологія сьогодні вичерпала свою силу і показала непридатність методологічного апарату для дослідження як суспільства в цілому, так і окремих його сфер, побічно продемонструвавши обмеженість позитивістської соціології права.

Більш перспективною є концепція «живого права», що представлена працями початку XX ст. Є. Ерліха. Вважаючи, що більшість людей незнайомі із законодавством, він пропонував вивчати те, чим люди фактично керуються у своїй практичній щоденній життєдіяльності. Його висновки полягає в тому, що таким «живим правом» є природним чином сформовані в конкретній місцевості звичаї. Витоки «життя» права відшукуються саме в суспільному середовищі. Такий підхід більш продуктивний тому, що дає цілісний погляд на право. Але він має недоліки, головний з яких – відсутність розвитку. Така соціологія права в кращому випадку може зафіксувати стан права в даний момент та у даному місці. У цілому можна констатувати, що концепція «живого права» і діалектична теорія права з концепцією громадянського суспільства практично не пов'язані.

Підводячи підсумок, хочу відзначити, що з усіх типів праворозуміння до концепції громадянського суспільства найближча класична теорія природного права XVIII ст. Проте, сьогодні вона не витримала критики як з точки зору теорії, так і практичної політики.

Не дивлячись на різні підходи до праворозуміння, основою для дискусії залишається перманентний конфлікт між громадянським суспільством та державою, які відрізняються ідеологічним і психологічним характером.

Теорія правової держави та її понятійний апарат (включаючи «праворозуміння») – пере-

дусім винахід західної культури, тобто притаманний і органічно пов'язаний із західною ментальністю, психологією і світоглядом представників саме цієї цивілізації. Слов'янська цивілізація і культура, хоча успадкувала ці правові і загальнокультурні орієнтири, на практиці сьогодні сприймає їх більше як теоретичні настанови, а не практично діючі правові принципи, правові традиції, і навіть чинне законодавство сприймається як чинне, але не завжди і не для всіх, чи взагалі досить абстрактно.

Отже, можна сформулювати загальні заходи для створення умов розвитку праворозуміння в сучасному громадянському суспільстві. До них, безсумнівно, належатиме:

- вироблення єдиної правової політики, спрямованої на підвищення добробуту громадян та громадського порядку і стабільності;
- професіоналізація законотворчої діяльності, надання населенню права законодавчої ініціативи, посилення юридичної відповідальності за порушення прав і свобод громадян;
- популяризація правових знань, розвиток сімейного правового виховання;
- розвиток наукових досліджень у галузі праворозуміння;
- розвиток та поширення громадських правозахисних організацій, особистої правової ініціативи.

Список літератури:

1. Зорькин В. Д. Позитивистская теория права в России / В. Д. Зорькин. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1978. – 270 с.
2. Козлихин И. Ю. Право и политика / И. Ю. Козлихин. – СПб.: Санкт-Петербургский ун-т, 1996. – 192 с.
3. Рабінович П. Сутність праворозуміння / П. Рабінович // Право України. – 2007. – № 9. – С. 3-7.
4. Скакун О. Ф. Теорія права і держави / О. Ф. Скакун. – [2-ге видання]. – К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. – 520 с.
5. Теория государства и права: [учебник] / [под. ред. Р. А. Ромашова]. – СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс» 2005. – 630 с.

Денисюк М. В. Праворозуміння в умовах громадянського суспільства

У статті аналізуються сучасні підходи до інтерпретації терміна «праворозуміння», дається коротка характеристика типів праворозуміння, їх можливий зв'язок з громадянським суспільством, сформульовано рекомендації для створення умов розвитку праворозуміння в сучасному громадянському суспільстві.

Ключові слова: громадянське суспільство, право, праворозуміння, типи праворозуміння.

Денисюк М. В. Правопонимание в условиях гражданского общества

В статье анализируются современные подходы к интерпретации понятия «правопонимание», дается краткая характеристика типов правопонимания, их возможная связь с гражданским обществом, сформулированы рекомендации для создания условий развития правопонимания в современном гражданском обществе.

Ключевые слова: гражданское общество, право, правопонимание, типы правопонимания.

Denysiuk M. Legal understanding in terms of the civil society

In the this article are analyzed some modern approaches to the interpretation of the term “legal understanding”, given short descriptions of the types of legal understanding and also observed the connections between them and civil society. It is formulated the recommendations to create the conditions for the development of the understanding of the essence of law in the modern civil society.

Key words: civil society, law, legal understanding, types of legal understanding.